

Telipinu Sonrası Hitit Tarihi

M.Ö.16.yüzyılın son çeyreğine tarihlenebilen Telipinu'nun iktidarının sonunu bilmiyoruz. Bu konuda herhangi bir belgeden en küçük bilgi dahi edinemiyoruz. Kurban listelerine baktığımızda (KBo X 11) Telipinu ve eşi İştapariya'dan sonra Alluwamna ve eşi Harapşili'nin adları gelmektedir. Onlardan sonra ise, eşinin adı kurban listelerinde olmayan Hantili, Zidanta ve eşi İyaya, Huzziya ve eşi Şummiri isimleriyle devam etmektedir. Bu listelere göre Telipinu'dan sonra sırasıyla Alluwamna, Hantili, Zidanta ve Huzziya tahta geçmişlerdir ki, son üç isim yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi, Telipinu'dan önceki kuşakta da aynı sırayla tahta geçen kralların isimleriyle aynıdır.

Alluwamna'nın Telipinu'dan sonra tahta geçmiş olması, Telipinu Fermanı'yla belirlenmiş olan tahta geçiş kurallarına uygundur. Zira yukarıda da değindiğimiz üzere tahta geçme hakkı ilk olarak kralın birinci sıradan oğluna, o yoksa ikinci sıradan oğluna, eğer o da yoksa, birinci sıradan kızı evlendirilip onun eşine veriliyordu. Alluwamna da Telipinu'nun kızı Harapşili ya da Harapşeki ile evli olduğundan tahta çıkma hakkına sahip olmuştur. Bizzat Telipinu'nun anlatımıyla öğreniyoruz ki onun tahta varis olabilecek oğlu Ammuna öldürülmüştür. Bunun dışında kralın bir oğlu olup olmadığını bilemiyoruz. Her halde böyle bir veliht olmamalıydı ki Alluwamna tahta çıkmış olsun. Kral Telipinu'nun tek oğlu (öldürülen Ammuna) ve dört kızı olduğu bir belgede okunmaktadır.

Alluwamna'nın krallık zamanı hakkında bilgi edinemiyoruz. Çünkü bu kraldan günümüze ulaşan pek fazla belge yoktur. Sonraki dönem belgelerinde de Alluwamna'nın icraatına yer verilmez. Ona ait mühür baskılarını taşıyan tablet parçacıkları ele geçmiştir (CTH 23). Mühür baskılarından biri bir bağış belgesinin üzerindedir. Mühür ortada bir rozet ve iki sıra halinde çivi yazılı lejandan oluşur. Şunlar okunur: *“Büyük kral Tabarna Alluwamna'nın mührü. Kim (sözleri) değiştirirse öldürülecektir.”* Bu mührün yer aldığı bağış belgesinde geçen, kırık olan, ancak Han[tili] olarak tamamlamak istenen isim dolayısıyla kurban listelerinde Alluwamna'dan sonra bulunan Hantili'nin Alluwamna'nın oğlu

olabileceği ileri sürülmektedir. Söz konusu belgede bulunan ve iki örneği daha olan mühür baskıları bir başka yönüyle önemlidir. Bu da eğer aşağıda değineceğimiz Tahurwaili ve Huzziya mühürleri daha sonraya tarihlenirse, bu mühürlerin kralın adının da yazılı bulunduğu ilk tabarna mühürleri olmasıdır.

Alluwamna ve eşi bir fragmanter metinde sürgüne yollanmış olarak görünürler. Telipinu'ya verilmek istenen metinde Alluwamna ve Harapşeki'nin oğullarıyla birlikte Malitaşkur şehrine sürgüne yollandığı anlaşılmaktadır (KUB XXVI 77 I 10-13).

“... siz Alluwamna ve Harapşeki ... sizi oğullarınızla birlikte sürgüne [yolladım] ... Malitaşkur şehrine [o emret]ti. Gitsinler (ve) orada olsunlar.”

Metindeki bu ifadeleri yorumlayabilmek için gerekli bağlantıları kurabilecek başkaca bilgi ve kayıtlardan yoksunuz. Üstelik Telipinu'ya verilmek istenen bu metinde, Telipinu'dan sonra tahta geçecek olan kral ve kraliçenin sürgüne yollanması tarihsel gelişime de ters düşmektedir.

Söz konusu fragmanın devam eden satırlarında son kısmı okunabilen bir şahıs ismi Tahurwaili olarak tamamlamak istenmekte (KUB XXVI 77 I 18), onunla bağlantılı olarak da metnin kırık yerlerinde Taruşu ve Tanuwa adlarının bulunduğu kabul edilmektedir. Kırık kısımlardan net bir tarihsel bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Ancak burada tamamlanan Tahurwaili isminin tanımlanması “*DUMU MUNUS KAR.KID*” yani “kutsal fahişenin oğlu” şeklindedir. Burada hemen, yukarıda Telipinu'dan önce tahtı kısa süre ele geçiren ve Telipinu tarafından tahttan uzaklaştırılan Huzziya'nın tahta geçişinden önceki olaylara kısaca dönersek; ölen kral Ammuna'nın oğulları Titti ve Hantili'yi öldürmekle Baş Meşedi Zuru tarafından görevlendirilen Tahurwaili ve Taruşu isimleri Telipinu Fermanı'nda geçiyordu. Ferman'da Tahurwaili için kullanılan Zuru'nun oğlu ifadesinin, Ammuna'nın birinci ve ikinci sıradan oğullarının dışında bir kadından oğlu olabileceği şeklinde de yorumları yapılmaktadır. Dolayısıyla Tahurwaili'nin ve onun kardeşlerinin Ammuna'nın kölesinden ya da bir fahişeden(belki kutsal fahişeden) çocukları olduğu yolunda görüşler vardır. Ammuna'dan sonra tahta geçen Huzziya için de bu geçerlidir. İşte buradaki,

Tahurwaili için bir tamamlama sonucunda, kullandığı ifadenin bahsettiğimiz yorumla olan paralelliği dikkati çeker. Ancak, dilbilimsel verilere dayanılarak yapılan bu yorumlar pek taraftar bulamamış, kabul edilmemiştir.

Telipinu öncesinde tahtın el değiştirmesinde rol oynayan Tahurwaili'nin, "Büyük Kral" unvanıyla bir mühür baskısında görünen Tahurwaili ile aynı kişi olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylenemez. Kurban listelerinde bulunmayan "Büyük Kral" Tahurwaili'nin, kral silsilesi içinde nereye konulacağı da kesin karara varılamamış bir konudur.

Boğazköy'de 1969 yılında Büyük Tapınak'ta yapılan kazılarda ele geçen bir mühür baskısında "*Büyük Kral Tabarna Tahuwaili*"nin adı okunmaktadır. Ortada bir rozet ve iki sıra çivi yazılı lejand vardır. Bu mühür baskısının Tahurwaili ile Kizzuwatna kralı Eheya arasında yapılan antlaşmaya ait tabletten bir parça üzerinde bulunduğu belirlenmiştir. Tahurwaili'nin krallık silsilesinde nereye konulacağı konusunda, söz konusu mühür baskısının stil kritiği öncelikle göz önünde bulundurulmuştur. Bu mührün, I.Huzziya'ya mı yoksa az sonra üzerinde duracağımız II.Huzziya'ya mı ait olduğu konusunda kesin olarak bir karar verilememiş olan Huzziya mührüne şekil açısından çok benzediği tespit edilmiştir. Yine Tahurwaili mührünün I.Arnuwanda'ya ait mühürlerdeki unvanların sıralanmasıyla benzerlik gösterdiğine dikkat çekilmiştir. Bu tespitleri yapan Hititolog H.Otten, söz konusu Huzziya mührünü II.Huzziya'nın kabul ederek, Tahurwaili'yi II.Huzziya ile I.Arnuwanda arasına tarihlemiş, bununla da kalmayarak, bu iki kral arasında bulunduğunu bildiğimiz Tudhaliya(II/III) isimli kral ile aynı kişi olduğunu ileri sürmüştür [Otten, MDOG 103(1971), s.59 vd]. Zira biliyoruz ki bazı Hitit kralları tahta geçtikten sonra ikinci bir isim almışlardır. Otten'in bu teklifi kabul edilirse, Telipinu Fermanı'nda adı geçen Tahurwaili ile "Büyük Kral" Tahurwaili'nin bir ilgisi olamayacağı da kendiliğinden kabul edilmiş olur. Adına sadece Telipinu Fermanı'nda üç ayrı yerde rastladığımız Tahurwaili ile Büyük Kral Tahurwaili'yi aynı kişi kabul edersek, onun Telipinu'dan hemen sonra tahta geçtiğini düşünebiliriz. Telipinu'nun son zamanlarında yine iç karışıklıklar yaşandığını, kraliçenin ve prensin dahi öldürülecek boyutlara ulaştığını biliyoruz. Telipinu tarafından daha önce iki kez

sürgüne yollandığı anlaşılan Tahurwaili herhalde mücadelesinden vazgeçmemiş ve yeniden harekete geçerek tahtı ele geçirmeyi başarmış olmalıdır. Bu durumda Tahurwaili'nin ya Telipinu'dan sonraya ya da Alluwamna'dan sonraya yerleştirilmesi gerekir. Alluwamna'nın karısı ile birlikte, Telipinu'ya verilen bir metinde sürgüne yollandığının anlatıldığını hatırlarsak bu olay da Telipinu'nun son zamanlarındaki iç karışıklıklarla ilgili olmalıdır. O halde Tahurwaili Telipinu'dan sonra kısa süre tahtı ele geçirdiği, ondan sonra da Telipinu Fermanı'nda konulan kurallara göre tahta geçme hakkına sahip olan onun damadı Alluwamna tarafından tahttan uzaklaştırıldığı kabul edilebilir.

Kurban listelerinde Alluwamna'dan sonra Hantili, Zidanta ve Huzziya isimlerinin sıralandığına. Aynı isimlerin Telipinu Fermanı'nda anlatıldığı üzere Telipinu'dan önce de aynı sırayla krallık yapmış oldukları için, kurban listelerinde verilen bu sıralamaya şüpheyle bakılmıştır. Kimi bilim adamları, II.Hantili, II.Zidanta ve II.Huzziya olarak kabul edilen kralların varlıklarını kabul etmek istememişlerdir. Bu güvensizliğin sebebi kısa zaman aralığıyla aynı isimli kralların peş peşe tahta çıkmış olarak görünmelerinin yanı sıra bu kralların tarihi kimliklerini kanıtlayacak güçlü belgelerin de ortaya konulamamasıdır.

II.Hantili'nin varlığını destekleyen bir husus yukarıda değindiğimiz gibi, Alluwamna'ya ait bir bağış belgesinde onun oğlunun yarısı kırık olan adının Hantili olarak tamamlanmasıdır.

II.Hantili'nin ardından listelere göre II.Zidanta/Zidanza tahta geçmiştir. II.Zidanta bir antlaşmanın tarafı olarak belgelerde görülür. Zidanza isimli bir Hantili kral ile Kizzuwatna kralı Pilliya arasında yapılmış olan bir antlaşma vardır (KUB XXXVI 108). Bu antlaşmaya taraf olan Zidanta'nın I.Zidanta olabileceği ileri sürüldüğü gibi, tarihi gelişim ve bağlantılar açısından daha çok II.Zidanta olması gerektiği kabul edilmiştir. I.Zidanta zamanında henüz Kizzuwatna'da Hitit kralıyla antlaşma yapabilecek bir bağımsız gücün bulunmadığına, daha bu zamanda Hurriler'in Kizzuwatna'da olmadıkları, Hurrice bir isim olan Pilliya ile yapılan antlaşmanın ancak II.Zidanta zamanına ait olabileceğine işaret edilir.

Zidanta'ya ait olmak üzere bir toprak bağış belgesi de kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Üst düzey bir görevliye yapılan arazi bağışı söz konusudur. Bu

belgenin de üzerindeki mührün diğer kral mühürleri ile karşılaştırılarak incelenmesi sonucunda II.Zidanta'ya ait olması gerektiğine karar verilmiştir.

Kurban listelerine göre II.Zidanta'dan sonra II.Huzziya tahta geçmiştir. Kazılarda ele geçmiş olan iki toprak bağışı belgesi üzerinde Huzziya'ya ait mühür baskısı vardır. Bu mühür baskısının da I.Huzziya'ya mı yoksa II.Huzziya'ya mı ait olduğu konusu, yine kesin olarak sonuca bağlanamamış bir tartışma konusudur. Bu mühür yine ortada bir rozet, onun etrafında iki sıra çivi yazılı lejandan oluşmaktadır. Yazıt, tabarna mühürlerinde olduğu gibi kralın unvanı, adı ve lanetten oluşur: “*Büyük Kral Tabarna Huzziya'nun mührü. Kim onun sözünü değiştirirse ölecektir.*” Mührün üslubu, diğer aynı dönem tabarna mühürleriyle yapılan karşılaştırmalar ve mühür baskısının üzerinde bulunduğu bağış belgelerindeki yazının özellikleri ve bazı dilbilimsel özellikler dolayısıyla, bu mührün II.Huzziya'ya ait olduğu daha çok kabul edilmiştir. Toprak bağışı belgelerinin her ikisinde de bağış Attata adında birine yapılmıştır.

Kurban listelerine göre Huzziya'dan sonra tahta Tudhaliya adında bir kral geçmiştir. Sıralama Huzziya-Şummiri çiftinden sonra Tudhaliya-Nikalmati ve Arnuwanda-Aşmunikal şeklindedir. Kurban listelerine göre Huzziya'dan hemen sonra görünen Tudhaliya, genellikle Hitit İmparatorluk Dönemi'nin başlatılmak istendiği kraldır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Hitit siyasal tarihi genellikle Eski Krallık ve İmparatorluk olmak üzere iki bölümde ele alınmaktadır. Kurban listelerinde her ne kadar kralların ve eşlerinin adları bu şekilde sıralansa da, biz biliyoruz ki kurban listelerinde yer almayan ancak başka belgeler yardımıyla yaşadıkları, hüküm sürdükleri kanıtlanabilen krallar da vardır. Telipinu'da sonra I.Şuppiluliuma'ya kadar olan krallık silsilesinde kurban listelerinin yanı sıra diğer belgelerle ortaya konulabilen başkaca kralların olması, sıralamanın nasıl yapılması gerektiği hususunda hala kesin bir karara varılamamasını sonuçlamıştır. Yukarıda Telipinu sonrasına ait olmak üzere Huzziya dolayısıyla değindiğimiz bu sorun, bundan sonra daha karmaşık bir hal almaktadır. Bilim adamları belgeleri farklı yorumlayarak farklı sonuçlara ulaşmaktadırlar. Krallık silsilesinin bu döneme ait problemleri bizim konumuzun dışında kalmaktadır. Burada son olarak kurban listelerinde yer alan Huzziya'dan hemen sonraya Tudhaliya'dan önceye

yerleştirilmesi genellikle kabul edilen, Hitit krallık silsilesine sonradan dahil edilen Muwatalli'ye deęinmek gerekir.

Hitit İmparatorluk Dönemi krallarından, meşhur Kadeş savaşıını yapmış olan Muwatalli ile aynı adı taşıyan bir kralın İmparatorluk öncesi hüküm sürdüğü yine bir tabarna mührü taşıyan bağış belgesinin 1984 yılındaki kazılarda ortaya çıkarılması sayesinde anlaşılmıştır (KBo XXXII 187). Böylece meşhur Muwatalli, II.Muwatalli olarak anılmaya başlanırken, II.Huzziya'dan hemen sonraya I.Muwatalli konulmuştur. Aslında söz konusu belge keşfedilmeden önce de bir diğer Muwatalli'nin varlığı konusu tartışılıyordu. Ancak bunun krallık yapıp yapmadığı, hangi dönemde yaşadığı konuları tam olarak aydınlatılamıyordu. Bağış belgesinin keşfi ve üzerinde mührün okunup daha önce yorumlara yol açan çivi yazılı belgelerdeki kayıtlarla birlikte değerlendirilmesinden sonra durum ortaya açıkça konulabilmiştir.

Toprak bağış belgesi üzerindeki mühür Zidanta'nın mührüne çok benzemektedir. Diğer kral adı taşıyan tabarna mühürlerinde olduğu gibi ortada bir rozet ve etrafında iki sıra çivi yazılı yazıttan oluşmaktadır. Kralın adı mührüde ideografik olarak (*"NIR.GAL"*) verilmiştir. Bağış Şipparta adlı bir görevliye yapılmaktadır. Bağış belgesindeki şahit isimleri dolayısıyla ilişki kurulabilen ve yazı özellikleri dolayısıyla aynı döneme tarihlenebilen bir başka çivi yazılı belgede (KUB XXXIV 40) anlatılanlar göz önüne alınarak, Hitit sarayındaki yine bir takım kanlı olaylar "Büyük Kral Tabarna Muwatalli" dönemine konulabilmektedir. Buna göre Muwatalli bağış belgesinde adları şahit olarak geçen iki görevli tarafından öldürülmüştür. Bir başka metinde ise Muwatalli'nin Huzziya'yı öldürdüğü ifadesi vardır ki, bağış belgesi keşfedilmeden önceki yorumların da odağında bulunan bu belgeye (KBo XVI 25) göre şimdi, Muwatalli'nin kendinden önceki kral Huzziya'yı öldürerek tahta geçtiği söylenebilmektedir.

Başlangıcını MÖ 17. yüzyıl ortalarına, Hitit kral silsilesinde gerçekten var olup olmadığı tartışmalı olan, yaşayıp yaşamadığı tarihsel belgelerle kesinlikle ortaya konulamayan I.Labarna'ya dek götürülebildiğimiz Eski Hitit Çağı'nın sonu için, genellikle kabul edilen MÖ 15. yüzyıl ortalarıdır. Yani kral silsilesindeki

II.Tuthaliya'ya kadar olan dönem. Hitit tarihinin bundan sonraki evresi için ise, Yeni Krallık Çağı ya da Hitit İmparatorluk Çağı adları kullanılmaktadır. Bununla beraber bazı literatürde 15. yüzyıl başlarından 14. yüzyıl başlarına kadar olan zaman Orta Krallık olarak da anılmaktadır.

I.Hattuşili ve I.Murşili zamanında en parlak dönemlerinden birini yaşayan Hitit Devleti, bu krallardan sonra içine düştüğü kargaşa ortamında zayıflamış ve gerilemişken, daha sonra İmparatorluk Dönemi ile birlikte yeniden gücünün zirvesine ulaşmıştır. MÖ 12. yüzyıla kadar yine gücünün zirvesinde kalan, II. binyıl dünyasının en önemli uygarlıklarından birinin temsilcisi olan Hititler'in kurmuş olduğu bu devletin siyasal ve kültürel yapısı, I.Hattuşili döneminin üzerinde dururken değindiğimiz gibi, Eski Krallık zamanında atılan temeller üzerine gelişmiştir. Bu yapı, en eski zamanlardan beri süregelen Anadolu uygarlıkları birikiminin, bunun yanında, ilişkilerin en üst seviyeye çıktığı Hitit öncesi ile Erken Hitit dönemlerinde yoğun olarak gözlenen ve bundan sonra da devam eden yüksek Mezopotamya kültürünün katkısının da bulunduğu, bir sentezin ürünüdür.